

Williard Van Orman QUINE (1908 - 2000)

Hlavní práce:

From a Logical Point of View. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 1953.

Word and Object. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1960.

Ontological Relativity and Other Essays. Columbia University Press, New York 1969.

Pursuit of Truth. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts - London, England 1990.

From Stimulus to Science, Harvard University Press, 1995. (Český překlad: Od stimulu k vědě. Praha: Filosofía 2002).

Jak ukázaly předchozí rozbory teoretických koncepcí P. Winche, P. de Mana a H. Blooma, můžeme v teoriích rozumění a interpretace v rámci anglo-americké filosofie a filosoficky orientované literární vědy rozlišovat dva hlavní směry. Jeden z nich byl inspirován Wittgensteinovou teorií tzv. jazykových her, druhý v mnohém vychází z domácí tradice (R. W. Emerson, pragmatismus) a přejímá některé podněty Heideggerovy a Gadamerovy hermeneutiky, psychoanalýzy a postmoderny. K představitelům prvního směru, rozvíjejícího se od konce padesátých let našeho století, lze zařadit především autory, o nichž jsme se zmínili na začátku tohoto učebního textu, tj. P. Winche a Ch. Taylora (především však jeho práce ze sedmdesátých let). Ke druhému směru, jenž byl do jisté míry anticipován filosofickým myšlením P. de Mana (vycházejícího však z tradice německé hermeneutiky a z podnětů heideggerovského existencialismu), patří představitelé vlastní americké post-analytické filosofie Richard Rorty, Stanley Cavell, Harold Bloom, Donald Davidson, Hillary Putnam, Arthur C. Danto, Ian Hacking, aj.

V této souvislosti je však třeba zdůraznit, že ke vzniku tzv. post-analytické filosofie přispěla právě tradice analytického filosofického myšlení, která byla v USA velmi vlivná od počátku padesátých let, neboť v ní byla vzdělávána většina představitelů soudobé americké filosofie. Analytická filosofie dosáhla velkého úspěchu a institucionálního zajištění díky své perfektní technice analýzy i schopnosti aplikovat své postupy i v různých odvětvích vědy i technologie (například v počítačové praxi). Od konce šedesátých let však postupně dochází k proměně

základního profilu anglo-americké filosofie, který se zvláště ve čtyřicátých a padesátých letech vyznačoval různými variantami logicko-pozitivisticky orientovaného atomismu, redukcionismu a empirismu. 110)

Tyto směry anglo-amerického myšlení byly přitom z hlediska gnoseologicko-metodologického orientovány na různé koncepce jazykové analýzy například v podobě hledání korelace mezi izolovanými větami na jedné straně a možnostmi jejich empirického ověření nebo logického zdůvodnění na straně druhé, tedy vycházely z principu korespondence mezi atomárními výroky a atomárními fakty. Fenomenologický redukcionismus pak charakterizoval úsilí transformovat jednotlivé věty vypovídající o fyzikálních objektech na věty o skutečných nebo možných vjemech. Velmi vlivné byly též různé způsoby analyticko-empirického přístupu, které považovaly důkazy dané pozorováním za základní kritérium vět smysluplných z hlediska poznání.

Proti tomuto analytickému empirismu vystoupil jeden z nejvýznamnějších představitelů americké analytické filosofie a logiky *Willard Van Orman Quine*. Narodil se roku 1908 ve státě Ohio (Akron), vystudoval filosofii na Oberlin College a roku 1931 získal na Harvardské univerzitě získal magisterský titul v oboru filosofie a logiky, o rok později i doktorát (Ph.D., 1932). Ve třicátých letech studoval též v Evropě,

především ve Velké Británii (Oxford University), seznámil se též s pracemi významných polských logiků (A. Tarski aj.) Lvovsko-varšavské školy. Mnohé z nich zachránil život před likvidací německými nacisty tím, že prosadil jejich emigraci do USA.

Ve studii *On What There Is* (1948) si Quine položil zásadní otázku, kdy můžeme říci, že nějaká teorie předpokládá existenci entit nějakého druhu. Podle Quina souhrn všech entit předpokládané teorie tvoří ontologii této teorie. Ontologie dané teorie není dána názory nebo prohlášeními zastánců této teorie, ale pouze strukturou teorie samé, jejími ontologickými závazky („ontological commitments“). Quine v tomto kontextu používá také termín *posit*, positem daní teorie je to, k čemu je teorie ontologicky zavázána: tedy foton je positem kvantové teorie světla. (Tento Quinův názor je možné aplikovat i v humanitních vědách, například teorie nevědomí C. G. Junga je ontologicky zavázána k takovým entitám jako jsou *psýché, afekty, invaze, archetyp, stín, anima, animus*.) Quine přitom nemyslí pojmem teorie pouze teorií vědeckou, ale v podstatě množinu všech výroků, které má nějaký člověk za pravdivé.

V práci *From a Logical Point of View* (1953) požadoval přehodnocení pozitivismu, především jeho rozlišování mezi větami analytickými a syntetickými, a tím i rozlišování mezi formálními a empirickými vědami. Jeho argumenty byly postaveny na tom, že je obtížné ustanovit zcela

bezrozporná a určitá pravidla pro definování toho, co je *analytičnost*, respektive *synonymičnost*. Ve studii *Two Dogmas of Empiricism*, která je součástí knihy *From a Logical Point of View*, zpochybnil Leibnizovu definici analyticky pravdivých vět jakožto pravdivých ve všech možných světech. Quine totiž ve svém pojetí analytické pravdy pomíjí ty věty, jejichž pravdivost je založena na mimologické synonymii. Podle něho například věta *Jestliže Jan je svobodný, pak je neženatý* není analytická, poněvadž se v popisech stavu s oběma predikáty (*svobodný*, *neženatý*) nakládá jako s predikáty navzájem nezávislými. Pojmy analytičnosti a synonymie nelze proto definovat na půdě čisté sémantiky.

V souladu se svým úsilím o zrušení rozdílu mezi větami analytickými a syntetickými pak Quine již v padesátých letech našeho století zdůrazňuje, že nelze „hovořit o lingvistické složce a faktuální složce z hlediska pravdivosti jakékoli jednotlivé věty. Vzata souhrnně, má věda dvojí závislost: na jazyku a na zkušenosti, tato dualita však není smysluplně vystopovatelná k výrokům vědy braným jeden po druhém“.

Později proto Quine přímo navrhl založit teorii pojmů analytičnosti a synonymie na empirickém a behavioristickém základě (*Word and Object*, 1960).

Druhým dogmatem empirismu, jak uvádí Quine v knize *From a Logical Point of View*, je předpoklad redukovatelnosti každé jednotlivé smysluplné věty na souhrn vět pozorovacích v logických vztazích. Quine však neodmítá zásadní názor empirismu – souhlasí s tím, že jakákoliv evidence, kterou máme o světě, a která zakládá naši teorii světa a veškerou věd, je evidencí smyslovou. Tedy jediné výroky, jejichž verifikace je bezprostřední, jsou podle Quina výroky pozorovací. Quine pouze popírá to, že by byla výsledkem pozhorování *každá jednotlivá věta*

V knize *Word and Object* (1960) si Quine mimo jiné klade otázku předmětu filosofie, a dochází k názoru, že jejím vlastním předmětem je vztah naší celkové teorie světa k její pozorovatelné části. Teorie světa totiž Quinovi představuje souhrn veškerých výroků, které máme za pravdivé, a pozorovatelnou část teorie světa pak tvoří souhrn všech pozorovacích výroků (*observation statements, observation sentences*), které máme za pravdivé. Vztahy teorie světa k její pozorovatelné části nelze logicko-matematicky rekonstruovat, tyto vztahy můžeme pouze podrobit empirickému studiu.

Podle Quina neexistuje žádný неотřesitelný základ vědění: přitom však neexistuje žádné spolehlivější poznání než vědecké. Epistemologie pracující s empirickými pozorováními je pak ovšem založena na vnější observaci chování, jednání entit a objektů, pak ovšem musí vycházet z behavioristické psychologie. To ovšem podle Quina znamená, že filosofické ani vědecké teorie

nejsou samy o sobě prezentacemi nějaké „pravé“ podstaty jsoucná. Teorie jsou spíše obrazy, které nám mohou vzhled do nějakého jsoucná lépe či hůře usnadnit.

Zároveň Quine v díle *Word and Object* rozpracoval svou teorii stimulačního významu („stimulous meaning“). Stimulačním význam nějaké věty představuje vlastně „shrnutí dispozic mluvčího souhlasit nebo nesouhlasit s nějakou větou v odezvě na přítomnou stimulaci“. Podle Quina je totiž jazyk spjat s faktem, že mezi stimulacemi, kterými jsou vystaveny naše receptory, spatřujeme určité podobnosti. Tyto podobnosti nás vedou k opakovaným reakcím, k opakovanému užívání týchž výrazů. To, že například výraz *zelený* používáme pod vlivem stimulací určitého typu (tedy při spatření zelených předmětů), je dáno působením ve společnosti, v níž se jazyku učíme. Ta nás totiž povzbuzuje, používáme-li slov správně, a odrazuje nás od užití nesprávného. Tím, že soukromé stimulace vyjadřujeme prostřednictvím jazyka, pronikáme od subjektivity k *objektivitě veřejně kontrolovaných pravidel* (jedná se o tzv. „tah k objektivitě – *objective pull*).

Celkově lze říci, že Quine je spíše zastáncem wittgensteinovského holistického pohledu na jazyk – primární jsou podle Quina věty, slova mají smysl pouze jako části vět. To, čemu se primárně učíme, jsou jednoduché věty. Mnoho složitějších vět fakticky tvoříme tak, že je skládáme ze slov, jejichž způsob fungování jsme se předtím naučili na větách jiných. Quine v této souvislosti hovoří o tzv. *analogické syntéze* („analogical synthesis“) – jedná se tedy o proces skládání nových vět na základě analogie.

Zároveň Quine v práci *Word and Object* rozvíjí svou teorii neurčitosti překladu („indeterminaci of translation“). Podle něho, pokud bychom na podkladě pozorování mluvčích nám zcela neznámého jazyka přeložili výraz *gavagai* jako *králík* či jako *neoddělená část králíka* nebo jako *stav králíka* (entita trvající v čase) je věcí naší libovůle. Mluvit o tom, zda slovo *králík* znamená skutečně králíka nebo jeho nějakou neoddělenou část nemá smysl – Quine proto hovoří o tzv. *nevymežitelnosti reference* („inscrutability of reference“). Z toho vyplývá, že není-li věta pevně a přímo podmíněna smyslovými stimulacemi, nemá význam mimo rámec své vlastní teorie, nemá tedy význam *intrateoretický*. Řeč o ontologii nevztažená

k žádné teorii a k žádnému jazyku totiž podle Quina není smysluplná.

Obdobně tvrdí Quine ve své další knižní práci *Ontological Relativity and Other Essays* (1969), že ptát se po vztahu jazyka k nějakému „skutečně“ nezávislému světu (tj. světu nezávislému na jazyce) nemá smysl. Jazyk je společenská dovednost, kterou získáváme na základě evidence zjevného chování lidí za veřejně rozeznatelných okolností. Tedy i významy jsou dány lidskými dispozicemi ke zjevnému chování. W. V. O. Quine v této souvislosti

vystupuje vůči tzv. *mýtu muzea*, totiž že svět se skládá z předmětů, které označujeme výrazy – tak jako se označují exponáty v muzeu štítky se jmény.

V práci *Pursuit of Truth* (1990), která vyšla v mnoha dalších vydáních (česky *Hledání pravdy*, přeložil v roce 1994? Jaroslav Peregrin) znovu Quine vychází z teorie gnoseologického holismu, který za empiricky podstatné a významné nepovažuje izolované věty, nýbrž systémy vět, respektive teorií. V této souvislosti dochází také znovu zpochybňuje neopozitivistické koncepce jednotné vědy. Uvnitř analytické filosofie přichází W. V. O. Quine s koncepcí, která zobrazuje vědu jakožto síť, respektive strukturu vět. Tato struktura má v centru teoretické jádro a na svém okraji zkušenost. Teorie a zkušenost se sobě navzájem přizpůsobují a zároveň jsou seřizovány na podkladě neustálých oprav, korigování a revizí. Rozpor se zkušeností na periférii způsobuje, že věty v centru, v teoretickém jádru se přizpůsobí, upraví a revidují tak, aby s touto zkušeností nebyly v rozporu. Pravdivost jakéhokoliv výroku může být proto v každém případě udržena tehdy, pokud provedeme adekvátní odpovídající úpravy někde jinde v systému. Quine přitom odmítá předpoklad, že je možné redukovat každou jednotlivou smysluplnou větu na konglomerát vět observačních (observation sentences), které jsou mezi sebou v logických vztazích. Na druhé straně si však udržel své přesvědčení, že každá vědecká teorie a tedy v širším slova smyslu i každá kultura má specifické pojmové schéma, tj. síť vět, které jsou určitou komunitou, například společenstvím vědců, považovány za pravdivé. Stejně tak - i v soudobé fázi svého filosofického vývoje - zdůrazňuje W. V. Quine gnoseologický význam observačních vět (např.: Prší. Ochlazuje se. On běží.), k jejichž důležitým charakteristickým vlastnostem náleží, že jsou při „některých příležitostech pravdivé, při jiných zase nepravdivé“ - proto je Quine též nazývá occasion sentences.¹¹¹)

V souvislosti se svou holistickou teorií vědy jakožto struktury vět, ke které musíme přistupovat z celostního hlediska, Quine tvrdí, že verifikovat nemůžeme jednotlivý výrok, nýbrž celou teorii. Přitom jestliže se pokoušíme verifikovat nějakou hypotézu, je tím, co je verifikováno, nikoliv pouze samotná hypotéza, nýbrž „hypotéza spolu s celou teorií, kterou badatel považuje za nezpochybnitelný základ“.¹¹²) V této souvislosti Quine zdůrazňuje, že nemá smysl hovořit o nějaké skryté „absolutní“ skutečnosti, ke které by naše teorie stále více pronikaly. Teorie, které budujeme, nejsou sondami pod povrch skutečnosti k jejímu jinak neviditelnému základu nebo podstatě. Teorie jsou stavbami, které budujeme nad skutečností, abychom ji mohli tím či oním způsobem zohlednit, přehlédnout.

Z hlediska ontologických názorů je u Quina zajímavé, že pro oblast ontologickou nepovažuje za kompetentní pouze filosofii, nýbrž především vědu, ba dokonce dává přírodním vědám přednost před ontologií. Quine tedy svým přesvědčením o nezaměnitelné funkci přírodních věd, které představují primární východisko a kritérium našeho poznání, zůstává v některých směrech závislý na koncepcích neopozitivismu. Quina sblížuje s pozitivismem to, že nevěří na žádnou první filosofii předcházející jakoukoliv vědu, především je orientován na logiku a vědecké myšlení, přitom veškeré naše vědění odvozuje z pozorování.

Na druhé straně však Quine hlásá, že neexistuje ani jediná „pravá“ věda, natož jediná pravá ontologie.

Nemůže proto přijmout ideu sjednocené vědy je tedy spíše postpozitivistou (už i tím, jak jsme již uvedli, že odmítá rozlišování mezi větami syntetickými a analytickými).

Tento Quinův postpozitivismus, obohacený silným vlivem behaviorismu, se však negativně projevuje v jeho pojetí rozumění, o kterém neuvažuje jako o svébytné metodologické kategorii společenských věd. O rozumění uvažuje především jako o rozumění řečovým promluvám, kdy kritérium porozumění větě je založeno na observaci chování našeho partnera v procesu komunikace - můžeme mu údajně důvěřovat, že porozuměl určité větě, pokud „nejsme překvapeni okolnostmi jeho vyjadřování nebo jeho reakcí na poslech této [věty]“. Porozumění slovu pak podle Quina „spočívá v tom, že víme, jak je [tj. slova (J.H.)] používat ve větách a jak reagovat na takové věty“.113)

Z uvedeného je dostatečně zřejmé, že W. V. O. Quina není možné považovat za představitele post-analytického myšlení z těchto důvodů: a) Quine vlastně neuvažuje o metodologickém charakteru kategorie rozumění ve společenských vědách, b) přes svou kritiku redukcionismu na observační věty trvá na významné gnoseologické funkci observačních vět, c) v podstatě uznává princip jednotné vědecké metodologie, přičemž primárním východiskem našeho poznání jsou podle jeho názoru přírodní vědy, využívající ve své metodologii jak empirické přístupy, tak i logickou analýzu.

V této souvislosti však představitelé post-analytické filosofie upozorňují, že základní program logického empirismu a analytické filosofie, spjatý právě s myšlenkou sjednocené vědy, byl prý zcela zpochybněn, a to paradoxně díky precizním logickým postupům analytického myšlení, které dovedly do minuciózní korektnosti vlastní způsoby a prostředky argumentace. Ty však nakonec zpochybnily samotnou základní tezi o logické analýze jakožto неотředitelném metodologickém základu a východisku skutečně vědecké filosofie. V důsledku toho dochází ke

zproblematizování a zpochybnění tzv. logiky vědy, jakož i k již uvedenému zproblematizování dosavadního dělení vět na analytické a syntetické (W. Van Orman Quine), a tím i ke zpochybnění samotné myšlenky analytičnosti, jak to vyjádřil například Richard Rorty: „Pojem logické analýzy se obrátil proti sobě samému a spáchal pomalou sebevraždu.“ 114)

Představitelé post-analytické filosofie v USA považují za překonané ty koncepce pozitivismu, které se domnívaly, že je možné prostřednictvím specifických transformačních postupů dospět k observačnímu jazyku (tj. jazyku pozorování založenému na smyslových datech) a dokonce začínají - na rozdíl od W. V. O. Quina - zcela zpochybňovat jakoukoliv významnou gnoseologickou funkci observačních vět. Tyto diskuse o problematice jazyka vědy pak přešly k úvahám o invariantnosti významu - zda totiž významy termínů ve vědě mohou přežít podstatnou změnu v teorii. Do popředí se tedy dostává problém vzájemné přeložitelnosti kultur a vědeckých teorií, který má zřejmou hermeneutickou relevanci.

V souvislosti s těmito otázkami přeložitelnosti teorií a vzájemného porozumění mezi různými kulturami nemůžeme pominout osobnost Thomase S. Kuhna, který je v naší filosofické veřejnosti především znám svou knižní prací *Struktura vědeckých revolucí* (1962). T. Kuhn přichází s myšlenkou změn ve struktuře vědy jakožto změn paradigmatu, přičemž paradigma - jak výstižně ukazuje I. Hacking - je chápáno jako výsledek, souhrn práce vyvinuté až do konkrétní historické situace nějaké krize ve vědě: „Paradigma obsahuje určité propozice, které jsou považovány za platné, jsou součástí dosaženého, které stanovuje model pro budoucí práci. Tyto propozice jsou stanoveny v paradigmatických učebnicích.“ 115)

Od sedmdesátých let začíná však Kuhn dokonce odmítat i představu, že je vůbec možné srovnávat různé vědecké teorie rekursem k nějaké základní terminologii, která by se skládala pouze ze slovní zásoby, respektive termínů nezávislých na reflektované vědecké teorii a vztahujících se ke zkoumané přírodní skutečnosti jednoznačným a neproblematickým způsobem. T. S. Kuhn zároveň zdůrazňuje, že taková slovní zásoba je nedosažitelná, neboť „při přechodu od jedné teorie k jiné slova mění své významy velmi lstivým a propracovaným způsobem“. 116) I když jsou určitá slova používána jak před vědeckou revolucí, tak i po ní, mění se právě způsob, jakým poukazují k přírodní skutečnosti. Z toho podle T. S. Kuhna vyplývá, že různé vědecké teorie (například ptolemaiovsko-aristotelská koncepce univerza na jedné straně a galileovská koncepce univerza na straně druhé) jsou v rámci historického vývoje nesouměřitelné („incommensurable“).